

METODIČKA PROMIŠLJANJA GLAZBENE NASTAVE U RANOME SOCIJALIZMU: UDŽBENICI I PRIRUČNICI ZA UČITELJE (1945.–1965.)

Lada Duraković, Sabina Vidulin

<https://orcid.org/0000-0003-4840-9174>

Muzička akademija u Puli, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli

Rovinjska 14, 52100 Pula, Hrvatska

lada.durakovic@unipu.hr; sabina.vidulin@unipu.hr

Primljen: 26. 9. 2022.

Prihvaćen: 8. 12. 2022.

U članku se analizira udžbenička produkcija te se nudi uvid u sadržaj metodičkih priručnika pisanih u ranome socijalizmu. Udžbenici skromna opsega, objavljeni krajem četrdesetih i u pedesetim godinama 20. stoljeća, odražavali su temeljne zahtjeve obrazovne politike, pa je pjevanje društveno angažiranih pjesama bilo nezaobilazan dio nastavnih aktivnosti. Osnovni je cilj glazbenog odgoja bilo osposobljavanje učenika za samostalno pjevanje po notama, a izdanja su bila koncipirana kao niz teorijskih uputa za glazbeno opismenjivanje. Objavljen je tada i prvi, temeljni metodički priručnik Jože Požgaja koji se, u revidiranim izdanjima, koristio u glazbenoj nastavi dugi niz godina. Udžbenici pisani u prvoj polovini šezdesetih godina, nakon obrazovne reforme, obraćali su se djeci primjerenim jezikom, a metodički priručnici bili su usredotočeni na obogaćivanje nastavnog rada pjesmama, literarnim primjerima, igrama, pričama, korištenjem školskog instrumentarija i slično. Fokus se s opismenjivanja premjestio na pjevanje kao dominantnu aktivnost nastavnog procesa, no iznova u cilju usvajanja osnovnog glazbenog vokabulara.

Ključne riječi: glazba, škola, poraće, udžbenici, metodički priručnici

Glazba u ranome socijalizmu u Hrvatskoj: sociokulturni kontekst

Prve godine vladavine Komunističke partije, nakon okončanja Drugoga svjetskoga rata u Hrvatskoj, bile su obilježene konstituiranjem novog sustava vrijednosti. Na kulturnom su se području prioriteti druš-

tva ogledali u stvaranju autentične socijalističke kulturnoumjetničke produkcije koja je trebala biti primjerena obliku društvenog i političkog uređenja utemeljenog na vladavini radnog naroda te služiti širokim radnim masama i predstavljati društveno dobro. Ti su zahtjevi eliminirali poimanje glazbene umjetnosti kao isključivo estetske formacije, ona je svojom ideološkom dimenzijom morala predstavljati dio edukativnog procesa u borbi za socijalizam (Barbo, 2004).

Kulturna politika na svim razinama uspostavljala se prema predlošku socijalističkog realizma. Njegova koncepcija zahtijevala je od umjetnika konkretno opisivanje društvene zbilje i vrednovanje društvenih pojava u skladu s potrebama partije. Umjetnost je morala služiti odgoju omladine te obnovi i izgradnji domovine (Kolešnik, 2006; Dokić, 2009). Od glazbenika toga doba očekivalo se da svojim djelima ostanu vezani uz svoju sredinu i da budu glas svoje epohe. U praksi je to značilo pojednostavljenje uporabe skladateljsko-tehničkih sredstava. Naslanjajući se na teoriju odraza, socrealizam je na sadržajnoj razini podrazumijevao veličanje tema poput Narodnooslobodilačke borbe, društvene obnove i revolucije. Posebna se važnost pridavala nepretencioznim formama i oblicima, posebice vokalnoj glazbi, odnosno glazbi koju je bilo moguće sadržajno vezati uz navedene sadržaje (Barbo, 2004). Nova se doktrina protivila eksperimentiranju, kapitalistički je Zapad stigmatiziran metaforikom koja je imala negativan vrjednosni predznak, a glazbeni postulati »dekadentnog Zapada« doživljavali su ideološku osudu.

Prioritet na glazbenom području bilo je obrazovanje. Neizostavni je lajtmotiv narativa o nastavi glazbe bila potreba nadilaženja klasnih, rodnih i intelektualnih barijera u glazbenoj edukaciji, s krajnjim ciljem promjene socijalnog sastava publike i profesionalnih glazbenika. Stoga su se, unatoč malobrojnim školovanim glazbenim kadrovima, u čitavoj zemlji otvarale glazbene škole (Duraković, 2019a). Iako to kadrovske mogućnosti nisu posvuda omogućavale, osnivala su se i brojna glazbena društva i orkestri koji su često djelovali bez odgovarajućih instrumenata, pod vodstvom nedovoljno osposobljenih dirigenata. Stvorena je široka i razgranata organizacija kulturno-umjetničkih odbora s ciljem popularizacije glazbene umjetnosti. Njihovi su članovi pomagali glazbenicima, pružajući im savjete i materijalnu pomoć, snabdijevali ih izabrananim partiturama, davali im upute za izbor repertoara itd. Odbori su

također imali zadatak brige o mladim glazbenim talentima iz narodnih slojeva koji dotada nisu imali mogućnost glazbenog školovanja (Duraković, 2010).

U pedesetim godinama, uvođenjem radničkog samoupravljanja, osmišljavanje kulturne politike jednim je dijelom prepušteno radnicima u kulturi. Dotadašnji umjetnički imperativi poput ideologizirane i funkcionalističke masovne kulture, partijnosti i političke tendencioznosti te crno-bijelog didaktizma u umjetničkom stvaranju postupno su prevladani. Umjetničke su se inicijative rasplamsale i razgranale u mnogobrojnim smjerovima, stvoren je znatan broj vrijednih umjetničkih djela (Matvejević, 1977; Radelić, 2012; Sedak, 2004; Zukić, 1975). Na glazbenom je području Muzički biennale Zagreb, prvi put održan 1961. godine, označio raskid s naslijeđem, a publika se počela neposredno upoznavati s najnovijim pojavama u suvremenoj glazbi (Duraković, 2010).

Školstvo u kontekstu pedagoških trendova (1945.–1958.)

Nakon Drugog svjetskog rata monopol na odlučivanje u svim područjima društvenog života Komunističkoj je partiji omogućio definiranje novog koncepta obrazovanja u skladu s vlastitom vizijom te kontrolu i usmjeravanje procesa transformacije obrazovnog sustava (Koren, 2012). Briga za najmlađe bila je jedna od primarnih aktivnosti državnih i partijskih organa. Smatralo se da država kao politička organizacija ima obvezu postavljati ciljeve odgoja, tj. da mlade socijalističke ljude valja odgajati za obavljanje odgovarajućih funkcija korisnih za državu (Munjiza, 2009). Društvena briga o djeci predstavljala je priliku za implementaciju aktualnog sustava vrijednosti kojim se oblikovala svijest novih generacija koja je te vrijednosti u budućnosti trebala reproducirati.

Poratne promjene u strukturi društva rezultirale su promjenom ciljeva, zadataka, sadržaja, organizacije i metoda nastavnog rada. Nastavni je proces trebalo temeljiti na osobinama etastičkih vrijednosti, trebao ga je prožeti *novim duhom*, marksističko-lenjinističkom ideologijom koja će u budućnosti generirati zajedničku svijest stanovnika zemlje (Najbar Agičić i Agičić, 2006). »Metode dogmatskog predavanja, karakteristične za staru, buržoasku školu« trebale su biti nadvladane i nadomještene novim metodama usvajanja nastavnog gradiva (Franko-

vić, 1958, 12). Rano poraće bilo je obilježeno oponašanjem sovjetske pedagogije. Politička je stranka na vlasti vjerovala u njezinu progresivnost te nekritički preuzimala njezine obrazovne obrasce, modele i strukturu rada. Prekinut je kontinuitet s vlastitom pedagoškom baštinom, zanemarena iskustva iz vremena građanskog školstva (Radeka i Batinić, 2015). Za razliku od prijeratnog razdoblja, kada se školovala većinom mladež iz dobrostojećih građanskih obitelji, nova je vlast poticala obrazovanje djece iz obitelji radnika i seljaka (Šarić, 2013). Formativni je pedagoški pristup stremio k ujednačavanju odgojno-obrazovnih grupa kako bi se suzbila pojava nepoželjnog elitizma (Sekulić-Majurec, 1992). Naglasak je bio na društvenoj uvjetovanosti i društvenom karakteru odgoja, otvoreno se proklamirao snažan ideološki utjecaj na školstvo i pedagogiju. Školski zakoni usklađivali su se sa saveznim, a sve su se veće reforme i promjene realizirale na podlozi prethodnih političkih dokumenata i zaključaka. Političke su strukture imale nadzor nad objavljivanjem udžbenika, sudjelovale su pri sastavljanju nastavnih planova i programa te vodile kadrovsku politiku (Gabrič, 1991).

Nakon političkog sukoba i razlaza sa SSSR-om započelo je razdoblje traganja za novim mogućnostima, pristupima i rješenjima u školstvu. Prosvjetna se politika postupno distancirala od uzora postuliranih prema sovjetskim iskustvima, zamijenilo ih je pozivanje na jugoslavenske autoritete (Duda, 2015). Artikulirane su nove smjernice kojima je ukazano na slabosti i nedostatke dotadašnjeg rada na području odgoja i obrazovanja. Ukazano je konačno i na potrebu reforme čitavog odgojno-obrazovnog sustava koja je započela 1953. godine, a završila 1958. donošenjem *Općeg zakona o školstvu*, čime je konačno definiran jedinstveni sustav obrazovanja na saveznoj razini (Munjica i Lukaš, 2006).

Glazbena nastava: ciljevi, udžbenici i priručnici za nastavnike (1950.–1958.)

Skupina nacionalnih predmeta u koje se uz materinji jezik, povijest i zemljopis ubrajao i glazbeni odgoj,¹ u obrazovnom je sustavu imala

¹ U prvim poratnim godinama nastavni predmet zvao se Pjevanje. Nastavnim planom iz 1951. uz Pjevanje u prvim trima razredima, uveden je naziv Muzički odgoj za glazbenu nastavu u višim razredima.

osobito važnu ulogu (Koren, 2012). Ciljevi i zadaci glazbenog odgoja su, uz usvajanje osnovnog glazbenog vokabulara, bili i odgojni. Glazba je trebala postati dio svakodnevice sviju, bez obzira na predispozicije (Hercigonja, 1972; Požgaj, 1959). S obzirom na to da su sve aktivnosti koje su podrazumijevale društveni kontakt i međusobnu suradnju smatrane posebnim odgojnim benefitom, u glazbenoj nastavi u osnovnim školama veliku ulogu imalo je zajedničko muziciranje, prije svega zorno pjevanje (Franković, 1958; Majstorović, 1978).

U prvim poratnim godinama, osim opismenjivanja, ciljevi glazbenog odgoja bili su razvijanje sluha, glasa i razgovijetnog izgovaranja teksta te osposobljavanje učenika za samostalno i zorno pjevanje, poticanje interesa mladih za glazbu te estetski i socijalni razvoj ličnosti. S glazbenim obrazovanjem započinjalo se već od prvog razreda osnovne škole. Nastavni planovi predviđali su pjevanje po sluhu. Od 1948. godine u glazbenu nastavu uvedeni su prilično ambiciozni zahtjevi elementarnog glazbenog opismenjivanja već u trećem razredu. Nakon uvođenja obaveznog osmogodišnjeg školovanja 1951. godine,² u nastavnim programima, uz pjevanje i opismenjivanje, stvaralaštvo te usvajanje različitih pojmova vezanih uz glazbenu kulturu, bila su zastupljena sva uobičajena glazbenoobrazovna područja osim sviranja, koje je u nastavne planove uvršteno tek nakon reforme školstva (Duraković, Đurđanović i Vidulin, 2018).

Udžbenička je produkcija u ranom poraću bila vrlo skromna. Godine 1947. objavljena je *Muzička početnica* za prvi razred gimnazije i peti razred sedmogodišnje škole Božidara Antonića, Renate Senečić i Nade Šir, a godinu dana kasnije *Muzička vježbenica* za drugi razred gimnazije i šesti razred sedmogodišnje škole, istih autora. Unatoč nekim vrlo pohvalnim ocjenama ovih udžbenika, dio je struke, nesložne oko metodologije rada u nastavi glazbe, njima bio nezadovoljan. S obzirom na prijepore koje su izazvali, oba su priručnika 1951. i 1955. godine izmijenjena i revidirana, a potpisao ih je samo Božidar Antonić (Duraković, 2019b). Sadržajno su bila usredotočena na teorijsku građu

² Prijelaz na osmogodišnje školovanje bio je postupan i različit: četverogodišnje škole postupno prerastaju u osmogodišnje, ukida se niža gimnazija koja se priključuje osmogodišnjem školovanju. Za potrebe transformirane osmogodišnje škole u nekoliko navrata donosili su se nastavni planovi i programi. Vidi više npr. u: Munjiza i Lukaš, 2006.

(pjevanje abecedom i solmizacijom, bilježenje tonova u opsegu oktave, trajanje tonova, usvajanje osnovnih glazbenih pojmova, razlikovanje dur i mol ljestvica itd.), odnosno na opismenjivanje. Ono se usvajalo putem jednostavnih jednoglasnih i dvoglasnih, mahom dječjih pjesama – brojalica, kanona i drugih pjesama nepotpisanih autora, tradicijskih (većinom hrvatskih) te pionirskih pjesama i pjesama iz narodnooslobodilačke borbe. *Početnicom* i *Vježbenicom* u nastavu je uvedena Tonika – Do metoda³ uz primjenu fonomimike, modulatora te brojčane Galin – Paris – Chev e metode.

Godine 1957. Elly Bašić u svojoj je knjizi *Sedam nota sto divota*, udžbeniku za I. razred muzičkih škola i za IV. i V. razred osnovne škole predstavila svoju koncepciju učenja glazbe, tzv. funkcionalnu metodu. Knjiga je dočeka na samo sa skepsom nego i otvorenim, grubim prozivanjem autorice za neznanje, neinformiranost, nekompetenciju. Bilo je dakako i oprečnih mišljenja. Tako je primjerice, Mirošević (1961) knjigu ocijenio jedinstvenom po sadržaju, shvaćanju i tretiranju osnovnih glazbenih problema te po metodama koje su dovele do preokreta u glazbenoj pedagogiji. Svi prijepori bili su fokusirani prvenstveno na metodičku koncepciju, odnosno načine opismenjivanja.⁴ Metodu je sama autorica opisala kao pokušaj da drugačijim pristupom odgoji ličnost, da mu glazba bude ne samo znanje nego i potreba, jer je dosadašnji odgoj sluha »atomističkim sjeckanjem materije« onemogućavao da dijete spozna zakonitosti kretanja glazbene linije (Bašić, 1957, 6). U knjizi *Sedam nota sto divota* sadržaj je postavljen na način da se intervali i tonovi ljestvičnog niza C dura i c mola usvajaju uz korištenje solmizacijskih slogova koje je osmislila sama autorica. Predlaže se korištenje fonomimike, pomičnog i G-ključa te bas-ključa. Ukazuje se na fraziranje, koriste vokalizacije i dvoglasje, uvode ritamske strukture, dvo-, tro- i četverodijelne mjere te pojmovi poput: ligatura, dinamika, staccato, legato, točka iza note, abeceda. Tehničkim vježbama i primjerima provodi se vježbanje i utvrđivanje gradiva.

³ Više o metodi u: Požgaj, 1977, 587; Požgaj, 1950.

⁴ Promocija Funkcionalne muzičke pedagogije u Hrvatskoj i dalje se odvija uglavnom u okviru rada Glazbenog učilišta Elly Bašić koji ima vlastiti nastavni plan i program (Nastavni planovi i programi za glazbene i plesne škole, 2006; vidjeti i: <http://www.ellybasic.hr/>).

Uz spomenutu *Početicu* i *Vježbenicu* Bože Antonića te udžbenik Elly Bašić, radu u nastavi glazbe bile su namijenjene i pjesmarice Jože Požgaja i Zlatka Špoljara, *Pjesme za školu* za prvi i drugi razred osnovne škole i *Pjesme za školu* za treći i četvrti razred osnovne škole, objavljene 1953. godine. Tri godine kasnije objavljena je i zbirka pionirskih, partizanskih i narodnih pjesama *Zapjevajmo pioniri* (1956) koju je uredio Vladimir Tomerlin.

Te su zbirke bile svojevrsna nadopuna pjesmama u udžbeničkim izdanjima. Bile su prilagođene svakodnevnom skupnom pjevanju na nastavi i u izvannastavnim aktivnostima, a sadržavale su i praktične savjete s objašnjenjima kako osnovati i organizirati uvjete za rad pjevačkog zbora. S obzirom na to da je putem izvođenja tzv. društveno angažiranih pjesama učenicima razvijana svijest o jugoslavenstvu i osjećaj pripadnosti jugoslavenskoj državi, odnosno da se smatralo da se na taj način formira nacionalna svijest *budućeg graditelja socijalizma*, pjevanje takvih pjesama bio je nezaobilazan dio nastavnih aktivnosti. U ranom se poraću smatralo da u školskim zborovima trebaju pjevati svi učenici jer će uz *pravilnu muzičku nastavu po programu* postati s vremenom nepotrebno da se kod javnih nastupa isključuju učenici s tzv. *slabijim sluhom*. U korist zagovaranja da se u zbornom muziciranju angažiraju svi učenici služio je i argument da će to pomoći daljnjem angažmanu učenika u općem društveno korisnom radu, u što su se ubrajale i priredbe u školama te gostovanja zborova u različitim institucijama i sl. (Zuber, 1956). Naknadno je ta preporuka o sudjelovanju djece bez pjevačkih predispozicija u zborovima revidirana jer je veliki broj zbornih nastupa kojima su se škole predstavljale u javnosti te uveličavale mnogobrojne protokolarne manifestacije rezultirao potrebom za selekcijom učenika s pravilnom intonacijom, koji su mogli kvalitetu izvedbe podignuti na zadovoljavajuću razinu. Preporučalo se stoga da se zorno pjevanje organizira u dvije razine, odnosno da se organiziraju tzv. interni i reprezentativni zborovi. U prvima su trebali pjevati svi učenici osim onih koji su mutirali, a cilj im je bio putem jednoglasne ili dvoglasne pjesme uputiti djecu u osnove zbornog pjevanja (Završki, 1953). Rad s takvim internim zborom trebao se odvijati u okviru nastave. Reprezentativni zborovi škole trebali su pak biti namijenjeni nastupima na raznim manifestacijama, proslavama, festivalima i sl. Te

zborove trebali su pohađati samo učenici viših razreda koje je odabrao učitelj ili im se pristupalo putem audicija:

»(...) jedan, kvalitetan, stručan (zbor, op.a.), za vrsne pjevače, okupljene u pionirskom pjevačkom zboru, kojima je cilj da dadu što bolju interpretaciju, i drugi, masovan, jednostavan, kada se pjesma javlja kao sastavni dio drugog sadržaja, kao dodatni dio koji stvara i izražava raspoloženje, kada se pjeva jednoglasno, spontano radi razonode učesnika, a ne radi publike ili nastupa. Ovaj drugi način mi želimo još više raširiti i popularizirati, jer je to osnovno, prihvatljivo za svakoga, potrebno svakome, ne umanjujući time vrijednost kvalitetnog učenja radi nastupa i upoznavanja zakona muzičke kulture.« (Tomerlin, 1956, 15)

Uz ove udžbenike i pjesmarice, od godine 1950. učiteljima su svrsishodnu pripomoć pružali i priručnici za rad u nastavi. Temeljnu literaturu predstavljala je opsežna knjiga *Metodika muzičke nastave* Jože Požgaja namijenjena učiteljima osnovnih i srednjih škola⁵ kao i učiteljima u glazbenim školama te polaznicima učiteljskih škola. Sadržaj knjige, sastavljene iz dvanaest poglavlja, tematizirao je upoznavanje glazbenih sposobnosti učenika, njegu i obrazovanje glasa, ritam, intonaciju (obrađene su tonalne i intervalske metode te mogućnost njihova kombiniranja), elementarnu teoriju glazbe, diktat, planiranje i organizaciju nastavnog sata, uvježbavanje melodijskog izražavanja, upoznavanje glazbenih oblika te zorno pjevanje. Obilje radnih oblika i metodskih postupaka, nota, primjera, slika u poglavljima priručnika Požgaj je dopunio i korištenjem stručne literature pa je ovim izdanjem postavio izvrstan temelj metodički valjanim postupcima u nastavi glazbe. Potrebu objavljivanja izdanja potkrijepio je činjenicom da učiteljski kadar nije metodički pripremljen za održavanje nastave:

»Premalen broj nastavnika i njihova preopterećenost, pretrpani razredi u školama i prostori ne prikladne za muzičku nastavu, pomanjkanje instrumenta i drugih nastavnih sredstava – sve su to činjenice, koje se ne daju lako promijeniti. Najkrupniji je ipak problem spremnoga nastavnčkog kadra.« (Požgaj, 1950, VI)

S obzirom na to da je glazbeni odgoj spadao u područje estetskog odgoja i s ostalim odgojno-obrazovnim područjima (intelektualnim,

⁵ U vrijeme nastanka udžbenika, nakon završetka četverogodišnje osnovne škole, učenici su imali mogućnost nastaviti školovanje u srednjim, također četverogodišnjim školama.

moralnim, radnim i fizičkim) činio cjelinu kojoj je cilj bilo formiranje svestrano razvijenog čovjeka (Pregrad, 1973), Požgaj je u uvodnom dijelu priručnika naglasio važnost glazbenog odgoja u harmoničnom izgrađivanju socijalističke ličnosti, kako bi se mlade generacije osposobile za »aktivno i radosno učešće u muzičkom životu svoje sredine« (Požgaj, 1950, 4). Ostatak knjige bio je posve neopterećen ideološkim sadržajima. Ovim su izdanjem koje sadrži i danas aktualne metodičke principe postavljeni temelji za daljnji razvoj metodike nastave glazbene kulture.

Uz Požgajev metodički priručnik, učitelji su od 1951. godine na raspolaganju imali i knjigu *Metodičke upute za rad s dječjim zborom u općeobrazovnim školama* Josipa Završkog (1951). Priručnik je bio usredotočen na mjesto i zadatke zbornoga pjevanja u općem nastavnom planu, na dužnosti i zadatke nastavnika muzike te organizaciju zbora. Zbornim je pjevanjem trebalo, uz jačanje intelektualnih sposobnosti djeteta, razvijati njegove glazbene sklonosti, upućivati ga u temeljna načela pravilnog pjevanja kao jedne od disciplina umjetničkog izražavanja, te mu pomoći da postepeno usvoji notno pismo. Zborsko pjevanje je usto predstavljalo dobar poligon za implementaciju sustava vrijednosti kojim se oblikovala svijest novih generacija koja je te vrijednosti u budućnosti trebala reproducirati:

»Rad u zboru uči učenike, da svoje individualne sposobnosti podrede kolektivu, budi socijalni smisao. Čestim zbližavanjem većeg broja pjevača radi rješavanja kolektivnih zadataka ostvaruje se svjesna potreba o neophodnosti što veće suradnje pojedinaca sa kolektivom, te aktivno podčinjavanje društvenoj volji; potiskuje se dakle isticanje pojedinca, koje bi bilo na štetu cjeline. Takav rad priprema pogodno tlo, na kojem će se ostvariti zadaci, što ih postavlja socijalističko društvo kao cjelina.« (Završki, 1951, 3)

Posebno poglavlje posvećeno je njezi i obrazovanju glasa s naglaskom na disanju, pravilnoj postavi glasa, dikciji, intonaciji, osjećaju ritma, dinamici i umjetničkoj izražajnosti. Navedeno Završki potkrjepljuje slikama i notnim zapisima te praktičnim primjerima i savjetima. Posebno poglavlje posvećuje tempu. Slijedi dio o osnovama dirigiranja. Piše također o primjerima rada na jednom pjevačkom pokusu s naprednijim zborom. U zaključku navodi kako se obrađena materija temelji manjim dijelom na stručnoj literaturi, a većim dijelom na osobnom iskustvu.

Godine 1957. godine objavljen je priručnik *Prvi koraci u muzici* autorice Vere Makjanić koji se sastojao od 40 pouka sastavljenih u obliku priča i igara prilagođenih djeci nižih razreda osnovne škole. Uz svaku pouku autorica sugerira na koji ih način učitelj može koristiti u nastavi, prilaže note, opisuje postupak npr. obrade pjesme po sluhu, uz korištenje izvanglazbenih sadržaja poput plesa, likovnog izričaja i sl., a na kraju nalaze se upute za realizaciju. Svaka je pouka razdijeljena u tri dijela, prvi i treći usredotočeni su na slušanje glazbe na gramofonu ili radiju ili slušanje uz pjevanje i sviranje. Drugi dio svake pouke metodički je razrađen kroz sedam koraka koji obuhvaćaju slušanje glazbe, razvijanje osjećaja za ritam, razvijanje osjećaja za visinu tona, osjećaja za tonalitet i kadenciranje, osjećaja za puls u glazbi, memoriranje dječjih pjesama te sposobnost izmišljanja (sastavljanja) u glazbi. Priručnik je u ono vrijeme zasigurno predstavljao novitet, jer se svojim sadržajem i pristupom mogao povezivati s drugim nastavnim predmetima.

Iste je godine objavljena i *Muzička čitanka* Trude Reich. *Priručnik za mlade prijatelje muzike*, kako ga je autorica nasloвила, mogao je služiti i kao pomoćni udžbenik za 7. i 8. razred osnovne škole i kao priručnik za nastavnike, s obzirom na to da je njegov prvi dio bio vezan uz glazbeno-povijesne sadržaje, a drugi je predstavljao svojevrsan uvod u analizu oblika, poznavanje instrumenata, glazbenih pojmova i sl.

Školstvo u kontekstu pedagoških trendova (1958.–1965.)

Pedesete godine te početak šezdesetih označila je školska reforma, razvoj tzv. *trećeg puta* samoupravne socijalističke pedagogije i školstva te proces postepenog opadanja utjecaja države i politički proklamirane ideologije na obrazovni sustav (Najbar-Agičić i Agičić, 2006). Tijekom višegodišnjeg procesa reforme školstva osviještena je važnost stručnog, inovativnog i pedagoški osposobljenog učiteljskog kadra. Stranka na vlasti autoritarne metode vladanja, značajne za prve poratne godine, trudila se zamijeniti demokratičnijim sredstvima. Reformske ideje zacrtane su u opsežnoj knjizi *Osnovna škola – programatska struktura* iz 1958. godine, koja je predstavljala ne samo nastavni plan i program nego i svojevrsni kurikulum, tumač temeljnih ideja suvremene škole. Nova koncepcija škole uključila je uvođenje grupnog rada, slobodnih aktivnosti, novih odgojno-obrazovnih djelatnosti koje su omogućavale

individualni napredak učenika, predviđala je pružanje pomoći onima koji zaostaju te rad s onima koji pokazuju interes za neka predmetna područja. U njoj se isticala važnost zadovoljavanja posebnih interesa pojedinih učenika na različitim područjima stvaralaštva, kulture, umjetnosti, tehnike i sporta putem slobodnih aktivnosti. Nastojale su se razvijati kulturne potrebe učenika organiziranjem priredbi u školama ili vođenjem učenika na programe izvan škola, podcrtavala društvena uloga osnovne škole kao kulturnog središta i žarišta. Šezdesetih godina započela je i temeljita reforma visokoškolskog osposobljavanja učitelja. Ozračje u školstvu postajalo je slobodnije, a pedagoške su se znanosti započele postepeno otvarati novim tendencijama.

Glazbena nastava: ciljevi, udžbenici i priručnici za nastavnike (1958.–1965.)

Tijekom reforme školstva kreatori obrazovne politike detektirali su kritična mjesta, korigirali ciljeve glazbene nastave i revidirali zadaće učitelja muzičkog odgoja u skladu s novostečenim iskustvima i potrebama. Smjernice nastavnih programa temeljile su se na sistematičnim stručnim analizama. Način rada je modificiran i nadograđen, a objašnjenja pažljivo razrađena, pa su nastavnicima mogli pružiti znatnu pomoć u razumijevaju nastavnog plana i izvođenja nastave. Godine 1958. osmišljen je nacrt koncepcije nastave glazbe u osnovnoj školi na saveznoj razini koji je rezultirao nastavnim planom i programom donesenim 1960. godine. U tom planu i programu, uz sva područja od kojih se sastojao i prethodni program, po prvi puta susrećemo i područje sviranja. Posebna pažnja posvećena je kulturno-prosvjetnom djelovanju škole: organizaciji školskih svečanosti i koncerata, smotrama zbora i instrumentalnih grupa, ekskurzijama, natjecanjima, uređivanju glazbenih novina u školi, poticanju međusobnog posjećivanja tzv. glazbenih grupa pojedinih škola itd. Ističe se rad na stvaralačkim aktivnostima. Učiteljima se sugerira da se one vežu uz pokret, mimiku i likovnost, da se koriste govorne improvizacije, kao i tonske improvizacije na udaraljka, improvizacije teksta, melodije, skladanje manjih glazbenih cjelina itd. Područje razvoja i obrazovanja sluha usredotočeno je na razvijanje glazbenih dispozicija učenika koje valja pripremati za osvještavanje zvukovnih, ritmičkih i melodijskih predodžbi i za svladavanje glazbene

pismenosti, a u završnim se razredima teorijska znanja proširuju i dopunjuju muzikološkim, odnosno glazbeno-povijesnim sadržajima (*Odgojno-obrazovna struktura*, 1960).

Nakon reforme, udžbenike je valjalo uskladiti sa zakonski propisanim obveznim osmogodišnjim školovanjem. Stoga su početkom šezdesetih Antonićevu *Početicu* i *Vježbenicu* zamijenili novi udžbenici za predmetnu nastavu. Godine 1961. objavljena su muzička početnica Josipa Završkog *Pjevajte s nama 1* za 4. razred, udžbenici *Pjevajte s nama 2* za 5. i 6. razred koautorskog dvojca Josip Završki i Joža Požgaj te udžbenik *Radost u pjesmi* Vladimira Tomerlina, također namijenjen učenicima 5. i 6. razreda. Godine 1964. objavljeno je prvo izdanje udžbenika glazbenog odgoja za 7. i 8. razred osnovne škole, *Muzika za nas* Josipa Završkog i Nikše Njirića.

U *Početicu* za 4. razred Završkog kao i u udžbeniku za 5. i 6. razred Završkog i Požgaja, učenici su se upoznavali s nastavnim gradivom kroz priču, uz *vodstvo* dječaka i djevojčice (braco i seka). Pažljivo osmišljenim metodičkim postupcima težilo se razvoju svjesne intonacije i sposobnosti pjevanja po notama. Nastavno gradivo *Muzičke početnice* za 4. razred osnovne škole sadržavalo je poduke o trajanju i visini tona, imenima nota, pauzama, crtovlju, taktnim crtama, znakovima za repetaciju. Sadržaj obiju početnica za 5. i 6. razred osnovne škole bio je sličan, predviđao je obradu ljestvica (do dva predznaka u duru i molu), glazbenu abecedu, trajanje nota, usvajanje pojmova stepen i polustepen, uzmah, sinkopa, dvoglasje, staccato, povisilica i snizilica, osnovne pojmove o dinamici i sl. Lekcije su bile popraćene jednostavnim pojašnjenjima koja su učenicima pomagala u usvajanju nastavnog programa. Većina pjesama u udžbenicima za 4., 5. i 6. razred bila je vezana uz sadržaje iz svakodnevnog života djeteta: brojalice, uspavanke, šaljive pjesme, pjesme o životinjama, godišnjim dobima i sl.⁶ Veći broj pjesama u Tomerlinovom udžbeniku napisao je sam autor, a skladbi inozemnih autora gotovo nije bilo. Vidno mjesto u svim udžbenicima zauzimale su tradicijske pjesme, većinom iz različitih hrvatskih regija.

⁶ Autori pjesama bili su Lovro Županović, Joža Požgaj, Zlatko Grgošević, Zlatko Špoljar, Nikša Njirić, Marko Tajčević, Adalbert Marković, Josip Kaplan, Rudolf Matz, Staniša Korunović, Janez Bitenc, Branko Rakijaš, Marko Tajčević, Rudolf Taclik, Emil Adamič, Tome Prošev i dr.

Manji broj pjesama u svakom od navedenih udžbenika bio je *društveno angažiran*, odnosno ideološki obojan.⁷

Udžbenik za 7. i 8. razred sadržajno je bio pretežito vezan uz glazbeno-povijesne sadržaje, u skladu s nastavnim planom i programom koji je propisivao da nastava na tom razvojnom stupnju učenika bude usmjerena na stjecanje opće kulture. U udžbeniku za 7. i 8. razred pjesme nisu bile namijenjene pjevanju već usvajanju termina vezanih uz tradicijsku, vokalnu glazbu, pouci o glazbenim instrumentima, operi, glazbi za ples i glazbenim oblicima.

Uz ove udžbenike i priručnike, koncem pedesetih i početkom šezdesetih godina objavljeni su i udžbenici za pjevačke zborove Josipa Završkog *Mi smo radost svoje zemlje* za 4., 5. i 6. razred (1959) te udžbenik Josipa Završkog i Lovre Županovića *Mi smo sretno pokoljenje* za 7. i 8. razred (1960) koji sadrže jednoglasne, dvoglasne i troglasne pjesme sadržajno vezane uz različite teme, pjesme za prigodne praznike i svečanosti te narodne pjesme iz Jugoslavije i inozemstva s tekstovima prevedenim na hrvatski jezik.

Osim udžbenika, učitelji su se u šezdesetim godinama mogli služiti i novim priručnicima. Branko Rakijaš objavio je 1961. godine priručnik za učitelje muzičkog odgoja *Muzički odgoj djeteta* u kojem razmatra brojne teme: od razvojnih faza dječjeg glasa, tehnika pjevanja, mutacije, sastavnica odgoja sluha (aktivno muziciranje, muzičko pamćenje, različiti oblici stvaralaštva i slušanje muzike), do uporabe suvremenih audiovizualnih sredstva u nastavi (solmizacijski slogovi, fonomimika i modulatori, ritamska stenografija, govorena trajanja, muzičko pismo i dramtizacija). Dodatak priručniku su notni primjeri skladbi koje se mogu svirati i pjevati. Uglavnom su to primjeri popularnih tema djela iz opusa skladatelja iz različitih stilskih razdoblja, manje zahtjevne skladbe za glasovir, violinu i glas te primjeri iz prakse.

⁷ U muzičkoj početnici Josipa Završkog *Pjevajte s nama 1* za 4. razred društveno angažiranih je pjesama bilo šest: dvije sadržajno vezane uz ljepote domovine, a ostale četiri uz pionire, Dan republike, Tita i Jugoslavensku narodnu armiju. U početnici *Pjevajte s nama 2* Josipa Završkog i Jože Požgaja za 5. i 6. razred bilo ih je također šest, od toga tri označene kao pjesme iz narodnooslobodilačke borbe. U početnici *Radost u pjesmi* Vladimira Tomerlina za 5. i 6. nalazilo se osam takvih pjesama. Riječ je međutim o dječjim, pionirskim pjesmama koje ne tematiziraju narodnooslobodilačku borbu, Jugoslavensku narodnu armiju i sl.

Uz ovu knjigu, Branko Rakijaš je 1963. godine objavio i priručnik za učitelje u 1., 2. i 3. razredu osnovne škole *Pjesma i igra*. Sadržaj knjige podijeljen je na sedam poglavlja, a na kraju se nalazi popis literature. Prvi dio, *Uvod*, donosi tekstove vezane za psihofizičke osobine djeteta u prvim godinama školovanja te informacije o nastavnom programu za 1., 2. i 3. razred. Drugi dio, *Dječje igre*, razmatra dječje igre bez pjevanja s naglaskom na brojalice i druge igre te dječje igre s pjevanjem. Treći dio pod nazivom *Pjesme* raspoređen je u potpoglavlja I., II. i III. razred, dok se četvrti dio posvećuje sviranju na instrumentima dječjeg školskog instrumentarija. Peti dio povezan je uz stvaralački rad, šesti uz slušanje glazbe, dok se u sedmom donose iskustva iz prakse. Već iz prvih stranica vidljivo je da nije riječ o tipičnom priručniku s uputama vezanim uz stjecanje specifičnih vještina nastavnika glazbe, već se autor bavi i temama koje su izvan njegovog područja kompetencija te donosi subjektivne teze, vjerojatno proizašle iz praktičnog rada s djecom, npr. o psihološkim uvjetima razvoja djece u prvim godinama školovanja:

»U one djece kojoj je motorički razvoj usporen postoje izvjesni poremećaji, o kojima se moramo posebno brinuti, jer su ta djeca u stvari izolirana i sklona osjećaju manje vrijednosti, pa se u njih stvaraju i drugi različiti kompleksi. To isto se odnosi na djecu koja su mentalno zaostala.« (Rakijaš, 1963, 5)

»Dijete u to doba voli humor, ali je taj humor često surov, jer do 10. godine ono nije doraslo finom humoru – dijete će se smijati tuđim neprilikama, crtati karikature učitelja i drugih lica iz svoje okoline, prkositi, plaziti jezik i sl.« (Rakijaš, 1963, 8)

U priručniku autor između ostalog donosi literarne primjere, priče i recitacije koje mogu biti pripomoć u nastavi muzičkog odgoja. Na kraju knjige nalazi se pregled priručne literature za izbor nastavnog gradiva. Osim tri literaturna izvora, autor navodi odnosno predlaže učiteljima korištenje zbirki pjesama i brojalica, ukupno 21 naslov, od Kuhačevog izdanja iz 1885. do izdanja Miroslava Magdalenića iz 1961. Nastavlja s primjerima dječje literature u stihu i prozi s ukupno 24 naslova te na kraju popisuje literaturu vezanu uz glazbeno obrazovanje.⁸ Preporuča i klavirska djela za učitelje koji znaju svirati taj instrument, te slušanje

⁸ Navodi primjere dječje literature Stanka Fučkara (1958, 1959), Vere Makjanić (1957), Jože Požgaja i Zlatka Špoljara (1953), Branka Rakijaša (1961), Dušana Plavše, Borivoja Po-

djela zborne, klavirske i orkestarske literature s repertoara Radio-televizije Zagreb. Iako iz današnje perspektive nije razvidno kakve su veze literarni tekstovi trebali imati s nastavom glazbe, valja pretpostaviti da je autor računao na slabu glazbenu obrazovanost pedagoga te izostanak ili nedovoljnu dostupnost nastavne tehnike koja bi omogućila zornu ilustraciju glazbenih primjera pa je stoga nastojao osmisliti pristup koji bi učiteljima olakšao popunjavanje nastavnog sata.

Također, navođenje klavirskih kompozicija koje *vješti učitelj može na nastavi odsvirati*, popis sastavljen od jednostavnih djela pretežito domaćih skladatelja predstavljao je važan izvor informacija za učitelje i potencijal za doživljaj i slušno iskustvo učenika. Važan iskorak prema afirmaciji slušanja glazbe jest i upućivanje na emisije RTV Zagreb, posebice emisije Školskog radija *Emisija za najmlađe*, *Pjevajte i svirajte s nama*, *Baletna muzika*, *Priča, bajka i muzika*.

U vrijeme nastajanja ovog priručnika obrazovanih učitelja glazbe u osnovnim školama bilo je malo,⁹ a većini škola nedostajali su osnovni materijalni preduvjeti potrebni za odvijanje nastave: samo su neke škole imale tamburicu, harmoniku ili neki drugi instrument te dječji instrumentarij. Radijske emisije stoga su bile sredstvo za uklanjanje monotonije i jednoobraznosti, osuvremenjivanje nastavnog procesa te stručna pripomoć nedovoljno glazbeno vještim učiteljima i nastavnicima (Duraković, 2019b).

Godine 1959. godine nakon donošenja nacrtu koncepcije glazbene nastave u osnovnoj školi na saveznoj razini, a uoči donošenja Nastavnog plana i programa 1960. godine kojim je u nastavu uvedeno i područje sviranja, objavljen je i priručnik za nastavnike *Školski instrumentarij* Thea Tabake, sastavljen iz triju dijelova. U prvom su se

povića i Dragoljuba Erića (1961), Marka Tajčevića (1949), Nenada Turkalja (1957), Josipa Završkog (1951), Dinka Chudobe (1958), Josipa Krameršeka (1961).

⁹ Prema službenim podacima koje možemo pronaći u Materijalima sa zasjedanja Prosvjetnog sabora Hrvatske, održanog 4. i 5. 11. 1965. (izlaganje Mira Klobasa »Muzičko školstvo u svjetlu aktualnih društvenih potreba«), 1965. godine nedostajalo je oko 1 100 nastavnika glazbenog odgoja, odnosno u 1 556 škola samo su 232 nastavnika bila kvalificirana, 800 ih je bilo bez stručnih kvalifikacija, a 215 škola nastavnika muzičkog odgoja uopće nije imala. Stanje u razrednoj nastavi nije bilo ništa manje zabrinjavajuće, a poseban su problem predstavljali učitelji koji uopće nisu izvodili nastavu glazbenog odgoja jer nisu imali odgovarajuća zvanja ni neophodne glazbene predispozicije.

nastavnici upoznavali s instrumentima kojima su se mogli služiti u radu s učenicima (udaraljke, instrumenti s pločicama, blok flaute). Instrumenti su najprije opisani, a zatim su dana uputstva za rukovanje uz prigodne fotografije. U drugom dijelu nalazile su se različite vježbe za školske instrumente te pjesme i plesove. To poglavlje sadržavalo je upute za notni tekst, s ritmičkim vježbama za udaraljke uz jednoglasne i višeglasne vježbe, vježbe za instrumente s pločicama, vježbe za blok flaute, pjesme i plesove iz različitih krajeva Jugoslavije i inozemstva te stare narodne plesove u umjetničkoj obradi nepoznatih starih majstora i skladbe velikih majstora. Treća cjelina bila je posvećena metodičkim uputama za sastavljanje instrumentalnih grupa i rad s ansamblom (pregled opsega instrumenata, pregled melodijskih instrumenata te popis pjesama i ostale literature). Budući da je područje sviranja tek uvedeno u nastavnu praksu, priručnik je bio korisno sredstvo učiteljima koji su željeli provoditi aktivnost sviranja u nastavi glazbe.

Priručnik za nastavnike pod nazivom *Muzičke igre* Vladimira Tomerlina objavljen 1965. godine bio je usmjeren na igru i njezino značenje u razvoju djeteta, ulozi igre u nastavi te igri u nastavi muzičkog odgoja. Priručnik je koncipiran od 12 glazbenih igara objašnjenih kroz pravila i cilj svake igre. Tomerlin razlikuje tri tipa glazbenih igara: dječje igre s pjevanjem, didaktičke igre za djecu predškolskog i školskog uzrasta te igre koje ujedinjuju igre s pjevanjem, ali imaju i neke didaktičke elemente, a upravo takve Tomerlin donosi u priručniku. Autor ukazuje na neke bitne didaktičke i metodičke elemente koji prethode ili mogu uslijediti tijekom i nakon igre, poput rada na intonaciji prilikom pjevanja, motivaciji učenika, ali i poticanja stvaralaštva:

»Pri učenju pjesme veoma je važno da nastavnik vodi računa o ispravnoj intonaciji. (...) Igru ne treba započeti dok pjesma nije dobro usvojena. Tek kad je većina djece dobro nauči, možemo se prihvatiti igre. Želja za igrom kod djece je veoma jaka i dobro će nam poslužiti kao pobuda za strpljivo i pažljivo učenje melodije. Treba nastojati da se cilj svake igre ostvari. (...) Igre se mogu izvoditi u razredu, ali i na otvorenom prostoru. (...) Pratnja na klaviru nije uvijek neophodna. Poželjno je da se djeci daju pobude za stvaralaštvom: da sama izmišljaju ritmove, stvaraju stihove na poznatu melodiju ili da na školskom instrumentariju pronađu jednostavnu pratnju za pojedinu pjesmu.« (Tomerlin, 1965, 5)

Zaključak

Udžbenici i priručnici za glazbeni odgoj objavljeni u ranom socijalizmu odražavali su temeljne zahtjeve koje je trebalo ostvariti na glazbeno-obrazovnom području u prvom poratnom razdoblju. Osnovni je cilj glazbenog odgoja bilo osposobljavanje učenika za samostalno pjevanje po notama. Ostvarivanje tog zadatka predmnijevalo je nastavu orijentiranu gotovo u cijelosti na proces glazbenog opismenjivanja. Udžbeničko gradivo trebalo se podudarati s nastavnim planovima i programima te s kognitivnim sposobnostima djeteta u određenim fazama razvoja. Udžbenike koji su se koristili u nastavnom procesu moralo je odobriti nadležno ministarstvo i druge mjerodavne institucije, što je značilo da su njihovi sadržaji trebali biti usklađeni s društvenim vrijednostima i predodžbama. Velika se pozornost pridavala upoznavanju s glazbenom tradicijom naroda i narodnosti bivše države. Time se poticalo njegovanje međusobnog razumijevanja i solidarnosti te se u učenicima razvijao poželjan *osjećaj za državni identitet*. Apostrofirana ideja jugoslavenstva, prisutna kao nit udžbeničke produkcije nije podrazumijevala međutim i jednaku zastupljenost djela skladatelja, odnosno skladbi iz tradicijskog nasljeđa svih republika. Većina je pjesama bila iz različitih hrvatskih regija, dok su autorski uradci i tradicijska glazba iz ostalih republika bili zastupljeni u puno manjoj mjeri. Umjetnička glazba inozemnih autora skromno prisutna u Antonićevim revidiranim udžbenicima *Početnici* i *Vježbenici*, u udžbenicima iz šezdesetih bila je do završnih razreda gotovo zanemariva. Uvid u naslove pjesama i imena autora pojedinih skladbi svjedoči o oštrom rezu kojim se pristupilo prijeratnoj produkciji pjesama za djecu. Primjeri za pjevanje i sviranje uglavnom su iz pera hrvatskih (i jugoslavenskih) glazbenika različitih profila – skladatelja, glazbenih publicista i pedagoga koji su bili aktivni u osmišljavanju kulturne politike nakon Drugog svjetskog rata. Društveno angažiranih pjesama u udžbenicima je bilo malo, ideološke smjernice obrazovne politike bile su vidljivije u pjesmaricama koje su služile kao pripomoć učiteljima pri pripremanju brojnih školskih i protokolarnih nastupa, dok su metodički priručnici bili gotovo posve lišeni političkih preskripcija.

Uvid u izdanja udžbenika i priručnika objavljena u prva dva poratna desetljeća pokazuje da su se ona ponajprije razlikovala prema metodičkim koncepcijama. Dok je prvo poratno razdoblje bilo obilježeno

prijeporima oko uvođenja Tonika – Do metode te načina opismenji-
vanja, u šezdesetima se fokus premjestio na pjevanje kao dominantnu
aktivnost nastavnog procesa, no iznova u cilju stjecanja osnovnog glaz-
benog vokabulara.

Literatura

- Antonić, Božidar; Senečić, Renata i Šir, Nada (1947), *Muzička početnica za prvi razred gimnazije i peti razred sedmogodišnje škole*, Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske.
- Antonić, Božidar; Senečić, Renata i Šir, Nada (1948), *Muzička vježbenica za drugi razred gimnazije i šesti razred sedmogodišnje škole*, Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske.
- Antonić, Božidar (1951), *Muzička početnica za V. razred osmogodišnje škole i I. razred gimnazije*, Zagreb: Školska knjiga.
- Antonić, Božidar (1955), *Muzička vježbenica za VI. i VII. razred narodne osmogodišnje škole i II. i III. razred gimnazije*, Zagreb: Školska knjiga.
- Bašić, Elly (1957), *Sedam nota, sto divota*, Zagreb: Udruženje kompozitora lake muzike Hrvatske.
- Barbo, Matjaž (2004), »The first Slovene radio recordings after World War II: ‘Progress’ caught up in musical ‘content’«, u: Bek, Mikuláš i Chew, Geoffrey (ur.), *Socialist Realism and Music*, Prag: Koniasch Latin Press, str. 208–213.
- Doknić, Branka (ur.) (2009), *Kulturna politika Jugoslavije: 1945.–1952.*, Beograd: Arhiv Jugoslavije.
- Duda, Igor (2015), *Danas kada postajem pionir. Djetinjstvo i ideologija jugoslavenskoga socijalizma*, Zagreb – Pula: Srednja Europa, CKPIS Sveučilište Jurja Dobrile.
- Duraković, Lada (2010), *Ideologija i glazbeni život: Pula 1945.–1966.*, Zagreb: Hrvatsko muzikološko društvo.
- Duraković, Lada; Đurđanović, Miomira i Vidulin, Sabina (2018), »Music education in primary compulsory schools in Croatia and Serbia from 1945 to 1990 in the context of school curricula«, *International Journal of Cognitive Research in Science, Engineering and Education*, 6(1), str. 67–79. <https://dx.doi.org/10.5937/ijcrsee1801067D>
- Duraković, Lada (2019a), *Glazba kao odgojno sredstvo u formiranju ‘socijalističkog čovjeka’: nastava glazbe u osnovnim školama u Hrvatskoj 1945–1965*. Zagreb: Hrvatsko muzikološko društvo.
- Duraković, Lada (2019b), »Glazbena nastava i odgoj za socijalističko društvo: Školski radio – radijske emisije u nastavi muzičkog odgoja (1953–1958)«, u: Gortan Čarlin, Ivana Paula i Radić, Branko (ur.), *Glazbe Jadrana – identitet, utjecaji, tradicije*, Novigrad: Naklada Čakavskog sabora za glazbu, str. 7–27.

- Franković, Dragutin (1958), *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, Zagreb: Pedagoško-književni zbor.
- Gabrič, Aleš (1991), »Šolstvo na Slovenskem v letih 1945–1951«, *Zbornik za zgodovino šolstva in prosvete*, 24, str. 67–92.
- Hercigonja, Nikola (1972), *Napisi o muzici*, Beograd: Umetnička akademija u Beogradu.
- Kolešnik, Ljiljana (2006), *Između Istoka i Zapada. Hrvatska umjetnost i likovna kritika 50-tih godina*, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti.
- Koren, Snježana (2012), *Politika povijesti u Jugoslaviji (1945.–1960.). Komunistička partija Jugoslavije, nastava povijesti, historiografija*, Zagreb: Srednja Europa.
- Mirošević, Josip (1961), »Sporni udžbenik muzičkog odgoja Elly Bašić – Sedam nota sto divota«, *Slobodna Dalmacija*, 4976 (15. 2. 1961.), str. 4.
- Majstorović, Stevan (1978), *Kultura i demokratija*, Beograd: Prosveta.
- Makjanić, Vera (1957), *Prvi koraci u muzici*, Zagreb: Sloga.
- Matvejević, Predrag (1977), *Prema novom kulturnom stvaralaštvu*, Zagreb: August Cesarec.
- Munjiza, Emerik i Lukaš, Mirko (2006), »Pedagoško-psihološko osposobljavanje učitelja u visokoškolskim ustanovama«, *Odgojne znanosti*, 8(2), str. 361–383.
- Munjiza, Emerik (2009), *Povijest hrvatskog školstva i pedagogije*, Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet – Hrvatski pedagoško-književni zbor, ogranak Slavonski Brod.
- Najbar-Agičić, Magdalena i Agičić, Damir (2006), »Nastava povijesti u Republici Hrvatskoj i njezina zlouporaba«, u: Ramet, Sabina P. i Matić, Davorka (ur.), *Demokratska tranzicija u Hrvatskoj: transformacije vrijednosti, obrazovanje, mediji*, Zagreb: Alineja, str. 169–191.
- Zavod za unapređivanje nastave i općeg obrazovanja NRH (1958), *Osnovna škola. Programatska struktura*, Zagreb: Zavod za unapređivanje nastave i općeg obrazovanja NRH.
- Savjet za prosvjetu NRH (1960), *Odgojno-obrazovna struktura. Osnovna škola*, Zagreb: Savjet za prosvjetu NRH.
- Požgaj, Joža (1950), *Metodika muzičke nastave*, Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske.
- Požgaj, Joža i Špoljar, Zlatko (1953), *Pjesme za školu, za prvi i drugi razred osnovne škole*, Zagreb: Pedagoško-književni zbor.
- Požgaj, Joža i Špoljar, Zlatko (1953), *Pjesme za školu, za treći i četvrti razred osnovne škole*, Zagreb: Pedagoško-književni zbor.
- Požgaj, Joža (1959), »Ličnost muzičkog pedagoga kao dominantni odgojni faktor«, *Muzika i škola*, 4(4), str. 69–71.
- Požgaj, Joža (1977), *Tonika – Do*, *Muzička enciklopedija*, 3, Zagreb: Jugoslaven-ski leksikografski zavod.

- Pregrad, Zlatko (1973), »Estetski odgoj«, u: Šimleša, Pero (ur.), *Pedagogija*, Zagreb: Pedagoško-književni zbor, str. 126–144.
- Radeka, Igor i Batinić, Štefka (2015), »Pedagogika in šolstvo na Hrvaškem od zaključka druge svetovne vojne do konca petdesetih let prejšnjega stoletja«, *Sodobna pedagogika*, 66/132 (2), str. 38–55. Dostupno na: http://www.sodobna-pedagogika.net/wp-content/uploads/2015/07/2015_2_slo_3_Radeka.pdf [13. 9. 2022.]
- Radelić, Zdenko (2012), *Sindikat i radništvo u Hrvatskoj (1945.–1950.)*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
- Rakijaš, Branko (1961), *Muzički odgoj djeteta – priručnik za nastavnike muzičkog odgoja*, Zagreb: Školska knjiga.
- Rakijaš, Branko (1963), *Pjesma i igra*, Zagreb: Školska knjiga.
- Reich, Truda (1957), *Muzička čitanka*, Zagreb: Školska knjiga.
- Savjet za prosvjetu NRH (1960), *Odgojno-obrazovna struktura. Osnovna škola*, Zagreb: Savjet za prosvjetu NRH.
- Sedak, Eva (2005), »Glazba pedesetih godina«, u: Maković, Zvonko i Janković, Iva Radmila (ur.), *Pedesete godine u hrvatskoj umjetnosti*, Zagreb: Hrvatsko društvo likovnih umjetnika, str. 190–201.
- Sekulić Majurec, Ana (1992), »Nova škola – osnova novog društva«, *Napredak*, 133(1), str. 57–63.
- Šarić, Tatjana (2013), »Đački domovi u Narodnoj Republici Hrvatskoj 1945.–1954.: Prosvjetne i odgojne ustanove ili ‘azili za prehranu i noćenje’?«, *Časopis za suvremenu povijest*, 45(3), str. 441–459.
- Tabaka, Theo (1959), *Školski instrumentarij*, Zagreb: Školska knjiga.
- Tomerlin, Vladimir (1956), *Zapjevajmo pioniri* (pionirske, partizanske i narodne pjesme), Zagreb: Naša djeca.
- Tomerlin, Vladimir (1961), *Radost u pjesmi, udžbenik za muzički odgoj u V. i VI. razredu osnovne škole*, Zagreb: Školska knjiga.
- Tomerlin, Vladimir (1965), *Muzičke igre*, Zagreb: Školska knjiga.
- Zavod za unapređivanje nastave i općeg obrazovanja NRH (1958), *Osnovna škola. Programatska struktura*, Zagreb: Zavod za unapređivanje nastave i općeg obrazovanja NRH.
- Završki, Josip (1951), *Metodičke upute za rad s dječjim zborom u općeobrazovnim školama*, Zagreb: Pedagoško-književni zbor.
- Završki, Josip (1953), »Odgovori na neka pitanja nastavnika muzičkog odgoja«, *Školske novine*, 4(26), str. 2.
- Završki, Josip (1959), *Mi smo radost svoje zemlje: za IV., V. i VI. razred*, Zagreb: Školska knjiga.
- Završki, Josip (1961), *Pjevajte s nama 1: za IV. razred*, Zagreb: Školska knjiga.
- Završki, Josip i Županović, Lovro (1956), »Razmatranja uz Muzičku početnicu«, *Školske novine*, 7(13), str. 4.

Završki, Josip i Županović, Lovro (1960), *Mi smo sretno pokoljenje: za VII. i VIII. razred*, Zagreb: Školska knjiga.

Završki, Josip i Požgaj, Joža (1961), *Pjevajte s nama 2: za V. i VI. razred*, Zagreb: Školska knjiga.

Završki, Josip i Njirić, Nikša (1964), *Muzika za nas, udžbenik za muzički odgoj u VII. i VIII. razredu osnovne škole*, Zagreb: Školska knjiga.

Zuber, Marijan (1956), »Estetsko-muzički odgoj odraslih«, *Muzika i škola*, 1(4–5), str. 11.

Zukin, Sharon (1975), *Beyond Marx and Tito. Theory and Practice in Yugoslav Socialism*, Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511563669>

DIDACTICAL REFLEXIONS ON MUSIC TEACHING IN EARLY SOCIALISM: TEXTBOOKS AND TEACHERS' MANUALS (1945–1965)

Lada Duraković, Sabina Vidulin

The article analyzes textbooks and offers an insight into the didactical manuals written in early socialism. Textbooks of modest volume, published at the end of the forties and in the fifties of the last century, reflected the basic requirements of educational policy. The main goal of music education was to educate students to sing by notes. The publications were conceived as theoretical instructions for musical literacy. The first didactical manual written by Joža Požgaj was published, which in its revised version was used in music teaching for many years. Textbooks written in the first half of the 1960s, after the educational reform, were adapted to children's age, while didactical manuals focused on enriching the lessons with songs, literary examples, games, stories, the use of school instruments etc. The attention shifted from music literacy to singing as dominant activity in music teaching, but again with the aim of acquiring basic musical vocabulary.

Keywords: music, school, post-war period, textbooks, didactical manuals